

УДК 908(477.46)(092)Пономаренко:821.161.2.09(092)Шевченко Т.
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/3.6>

Карабін Б.В.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

ВЕЛИЧ ПОСТАТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА ТА ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ НА ЧЕРКАЩИНІ У КРАЄЗНАВЧОМУ ДОРОБКУ М.Ф. ПОНОМАРЕНКА 1960–1990-Х РР.

Розглянуто доробок золотоніського краєзнавця М. Ф. Пономаренка в дослідженні різних аспектів шевченкознавчої проблематики за період 1960–1990-х рр.. Проаналізовано його публіцистичну спадщину присвячену постаті Т. Г. Шевченка, яка складається з понад 50 статей. Визначено основні напрямки публікацій краєзнавця на шевченківську тематику, які він друкував у різних періодичних виданнях. Обґрунтовано велику зацікавленість М. Ф. Пономаренка питанням перебування Кобзаря в м. Золотоноша, оскільки він є уродженцем цього краю. Зазначено про використання краєзнавчих досліджень шевченкознавчого спрямування у музейній та пам'яткоохоронній діяльності М. Ф. Пономаренка в період перебування на посаді директора Золотоніського краєзнавчого музею на громадських засадах у 1960–1978 рр.. Акцентовано, що М. Ф. Пономаренко одним із перших вивчав традиції шанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Черкащині в період 1919–1920 рр.. Вказано на його вклад у поповнення фонду шевченкознавчих матеріалів внаслідок виявлення та введення в науковий обіг архіву громадського діяча М. А. Кречмера, якого вважали шанувальником творчості Т. Г. Шевченка та опікуном родичів поета, однак довгий час не було доказів реального існування даної постаті. Проаналізовано роботи М. Ф. Пономаренка «Т. Г. Шевченко і Черкащина», «Топонімія в “Гайдамаках”», «Шевченко і Золотоніщина» як складової історіографії шевченкознавства 1980–1990-х рр. Відзначено його участь в альманаховому видавництві як керівника літературно-краєзнавчого товариства «Супій». Відомо, що за період діяльності на чолі з М. Ф. Пономаренком об'єднання ініціювало видання трьох однойменних альманахів, а перший із них побачив світ до 150-х роковин Кобзаря.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, Черкащина, публіцистика, топонімія, пам'яткоохоронна діяльність.

Постановка проблеми. Постать Тараса Григоровича Шевченка належить до тої низки визначних персоналій в історії України, які викликають постійний науковий інтерес у дослідників. Його життя та творчість в різні часи вивчали І. Айзеншток, Г. Вервес, Я. Славутич, Д. Чижевський, М. Новицький, О. Дорошкевич, Д. Багалій та багато інших науковців. Також, шевченківська тематика є предметом невтомних пошуків краєзнавців Черкащини. Важливе місце в історико-краєзнавчій шевченкіані краю належить науковому доробку відомого краєзнавця Михайла Федоровича Пономаренка (1920–2010).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній історіографії діяльність М. Ф. Пономаренка, як шевченкознавця, не була комплексно досліджена. Частково про його науковий доробок присвячений Т. Г. Шевченку, згадано у публікаціях «Золотоноша в літературі» В. Лутковського [11], «Феномен Михайла Пономаренка» А. Маренича [12], «Шевченка шанує його Батьківщина» В. Мельниченка [13], «Топ-5 найвпливовіших людей міста» [66] та книзі «Літературна енцикло-

педія Черкащини» В. Поліщука [14]. Про знахідку М. Ф. Пономаренком архівів М. А. Кречмера зазначено у статті «Шевченкознавчі матеріали у фондах Державного архіву Черкаської області» Т. Клименко [10] та «Пономаренко Михайло Федорович» П. Соси [65]. А в статті В. Скидана [64] «Він живий у пам'яті людей» описано застосування шевченківської тематики в екскурсійній діяльності М. Ф. Пономаренка. Про його дослідження історії шанування Т. Г. Шевченка на Золотоніщині в 1919 р. згадано в статті «Друкована книга у Золотоноші: історико-тематичний аспект» О. Силки [63]. Оскільки в наявній історіографії не відображено проблематику повною мірою, актуальність даного дослідження є безсумнівною.

Мета. Важливо зазначити, що мета дослідження полягає в аналізі шевченкознавчої спадщини М. Ф. Пономаренка, як комплексного краєзнавчого доробку. Оскільки образ Т. Г. Шевченка знайшов своє відображення не лише у наукових пошуках краєзнавця, а також і в його педагогічній роботі, музейній та пам'яткоохоронній діяльності. У ході дослідження використано наявну

джерельну базу, а саме листи і рукописи з фонду особового походження, який зберігається у Державному архіві Черкаської області та публікації в періодичних виданнях з фонду Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Помітне місце в краєзнавчому доробку М. Ф. Пономаренка займають публікації на шевченківську тематику в обласній та районній періодичній пресі. Краєзнавець впродовж декількох десятиліть був позаштатним кореспондентом газети «Прапор Леніна» (м. *Золотоноша*) та дописувачем видань «Світлий шлях» (с.мт. *Чорнобай*), «Шевченків край» (м. *Канів*), «Черкаська правда» (м. *Черкаси*), «Молодь Черкащини» (м. *Черкаси*), «Серп і Молот» (*Черкаський р-н*), «Зоря комунізму» (м. *Чигирин*), «Златокрай» (м. *Золотоноша*) та «Літературна Україна» (м. *Київ*). Опрацьована у дослідженні публіцистика М. Ф. Пономаренка представлена 51 стаття, що відображають широке коло питань шевченкознавчої проблематики, якими цікавився краєзнавець.

Т. Г. Шевченко на Золотоніщині. Перша група публікацій М. Ф. Пономаренка висвітлює тему перебування поета на Черкащині й, зокрема, на Золотоніщині. Адже для краєзнавця, який родом із даного регіону, це питання було одним із ключових напрямків наукових досліджень впродовж всієї діяльності. Ці пошуки знайшли своє відображення у таких його публікаціях як «Шевченко про Золотоношу», «Чи був Шевченко у Золотоноші?», «Шевченко в Золотоноші? Так!», «Малював Золотоношку», «Шевченко і Золотоноша», «Шевченко в Золотоноші». У статтях краєзнавець висловлює думку, що про Золотоношу Кобзар точно міг дізнатися з листів від М. О. Максимовича та буваючи у нього вдома на хуторі Михайлова Гора (с. *Прохорівка, Черкаського р-н, Черкаської обл.*). Автор зазначає про згадки назви містечка у творах Шевченка «Наймичка» та «Близнята» і «золотоніської дороги» в археологічних записках поета від 1845 р.. Також М. Ф. Пономаренко описує розповіді мешканців-старожилів с. Сушки, зібрані у 1955 р., в яких зазначається про перебування Т. Г. Шевченка в Золотоноші [18; 28; 40; 50; 51; 55; 57].

Цікавою є його публікація «Золотоніщина – великому Кобзарю». Тут автор вказує на факти перебування поета в таких населених пунктах регіону як Ковалівка й Мойсівка 1843–1844 рр. і 1845–1847 рр. та Михайлова Гора, Прохорівка, Сушки, ур. Домаха на лівому березі Дніпра навпроти Черкас у 1859 р.. За словами М. Ф. Пономаренка, Т. Г. Шевченко в цей час створив малю-

нок «Коло Канева» та портрети подружжя Максимовичів, а в с. Прохорівці написав поему «Марія». До речі, як зазначає автор в першій половині 20-х рр. «10 картин і малюнків Шевченкового пензля» перебували в експозиції Золотоніського окружного краєзнавчого музею [31].

Окрім того, в 1980-х рр. було опубліковано низку статей в яких М. Ф. Пономаренко приділив увагу перебуванню Т. Г. Шевченка і в інших куточках Черкащини. Так, у публікаціях «Шевченко і Чигиринщина», «Великий Кобзар на Чигиринщині» і «Кобзар у Чигирині» описуються ймовірні час та обставини перебування поета в Медведівці, Мельниках, Суботові, Холодному Яру та Чигирині. А в матеріалах «Кобзар на Городищині» йдеться про зв'язки поета з даним регіоном та його відомими діячами. Питанню перебування поета в самих Черкасах М. Ф. Пономаренко присвятив публікації «Кобзар у Черкасах» та «Шевченко і Черкащина» [39; 41; 42; 46; 47; 56].

Особисті зв'язки Кобзаря. Наступним блоком у даному дослідженні є публікації, присвячені деяким відомим діячам Черкащини та України, в яких М. Ф. Пономаренко вказує про їх особисті зв'язки з Кобзарем. Так, у статтях «Т. Г. Шевченко і М. О. Максимович» та «Михайло Максимович і Тарас Шевченко», окрім історії спілкування, цих двох діячів, краєзнавець зазначає який вплив мали праці фольклориста на творчість самого поета. Автор описує, що молодий Шевченко під час відвідин поета Є. Гребінки в 30-х рр. XIX ст., мав можливість ознайомитися з працями М. О. Максимовича «Малоросійські пісні» та «Українські народні пісні». На думку М. Ф. Пономаренка «ритмо-мелодика і тематика цих пісень відбилася в деякій мірі в Шевченковому “Кобзарі”» [23; 30].

Особливої уваги заслуговують матеріали присвячені художнику І. Сошенку та його дружбі з Т. Г. Шевченком. В публікаціях «Щирий друг Кобзаря», «Генієм Кобзаря осяйний», «Щедрий супутник Шевченкової юності», М. Ф. Пономаренко описує деталі знайомства двох митців 1835 р., роль І. Сошенка у формуванні Шевченка як художника та його сприяння у становленні Кобзаря, як вільної людини [37; 7, арк. 24–29, арк. 30–36].

У публікації «Заритий талант» М. Ф. Пономаренко описує яку роль відіграло знайомство з Кобзарем та його творчістю у житті громадського діяча та поета О. Навроцького. Краєзнавець зазначає про формування його світогляду і поезії на тлі захоплення Шевченковими ідеями та їх знайомство як членів Кирило-Мефодіївського братства [45].

Творчі зв'язки Т. Г. Шевченка. Інший блок складається з публікацій М. Ф. Пономаренка в яких він висвітлює біографії діячів чия творчість мала вплив на формування художнього стилю самого Кобзаря та видатних персоналій, хто надихався вже його спадщиною.

Так, у публікації «Батько “Кобзаря”» процес формування творчості Т. Г. Шевченка краєзнавець пов'язує з ім'ям письменника І. Котляревського. На думку М. Ф. Пономаренка поет не лише наслідував творчість Котляревського, а й випередив його, розвиваючи закладені ним традиції. Окрім того, краєзнавець зазначив, що не випадково Т. Г. Шевченко автора «Енеїди» називає своїм батьком, адже його діяльність сприяла приходу поета до української літератури [25].

Не оминув увагою краєзнавець і знайомство Т. Г. Шевченка з творчістю, уродженця Золотоноші, українського письменника К. Д. Думитрашка. Дана тема знайшла відображення в публікації М. Ф. Пономаренка «Шевченко і Думитрашко» [20].

А в матеріалах «Піонер романтизму» та «Земляк Шевченка», які були присвячені 180-тій річниці з дня народження українського письменника П. Гулака-Артемівського, краєзнавець наводить фрагменти відгуків митців про діяльність один одного. В даній розвідці М. Пономаренко використав цитати з листів письменника Г. Квітки та Т. Г. Шевченка 1841–1842 рр. У листуванні згадуються схвальні відгуки Г. Квітки на поему «Гайдамаки», П. Гулака-Артемівського стосовно збірки «Кобзар». Також автор акцентував як змінювалося ставлення Т. Г. Шевченка до творчості П. Гулака-Артемівського впродовж життя. М. Ф. Пономаренко зазначає, що Шевченко не схвалював зміни у кар'єрі Гулака-Артемівського, які на думку поета мали негативний вплив на його мистецьку діяльність. Проте вже через десять років Кобзар все ж визнав творчі напрацювання письменника. Це й факт М. Ф. Пономаренко вбачає у похвальній згадці Т. Г. Шевченком перекладу Гулаком-Артемівським творчості Горація, у повісті «Близнята» [32; 33; 34].

В розвідках «І. Карпенко-Карий і Т. Г. Шевченко» та «Осяяний Кобзарем» розповідається про місце творчості поета в діяльності та житті українського драматурга І. Карпенка-Карого. Варто зазначити, що в даних публікаціях краєзнавець описує епізоди вшанування роковин Шевченка наприкінці XIX ст. – поч. XX ст. А саме, це постановка п'єси Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля» трупою П. Саксаганського та І. Карпенка-Карого

в Єлисаветграді (м. Кропивницький) 21 лютого 1897 р. та в Москві 26 лютого 1901 р. [8, арк.19; 35]. А в статті «Голос правди і добра» М. Ф. Пономаренко приділив увагу образу Т. Г. Шевченка у творчості поета В. Сосюри [8, арк.45].

Глорифікація Т. Г. Шевченка в образотворчому мистецтві. Цікавий і об'ємний матеріал складають дослідження М. Ф. Пономаренка теми прославлення поета та його творчості на Черкащині. В низці своїх публікацій краєзнавець приділив значну увагу біографіям митцям, які присвятили свої твори Т. Г. Шевченку. Так, у статті «Поклонник революційної музи Кобзаря» краєзнавець розповідає про відображення Тараса у творчості, уродженця Черкащини, українського радянського скульптора Ф. П. Балавенського. Як зазначає М. Ф. Пономаренко, Балавенський був автором проєкту «Думи», який переміг у конкурсі на найкращий проєкт першого пам'ятника поету в Києві у 1910 рр. Однак, перепони з боку влади та початок Першої світової війни, завадили спорудженню даної скульптури. Також, авторству Ф. П. Балавенського належить бюст Шевченка встановлений у Золотоноші 1927 р. (*зруйнований в роки Другої світової війни*) та погруддя Кобзаря, що експонується в музеї-заповіднику Т. Г. Шевченка в Каневі. А у двох публікаціях М. Ф. Пономаренка «Пам'ятник Кобзареві у Золотоноші», окрім згаданого скульптора, згадується ім'я М. Г. Лисенка, який став автором другого пам'ятника поету, встановленого в містечку 1956 р. [15; 19; 58].

У публікації «Ювілейний подарунок» краєзнавець повідомляє про надходження до Золотоноського краєзнавчого музею, директором якого він довгий час був, статуї «Молодий Тарас Шевченко» авторства відомого українського скульптора І. Гончара [8, арк.7].

Також варто згадати і статтю «Майстер книжкової графіки», присвячену художнику-графіку В. Перевальському. В публікації М. Ф. Пономаренко окрім загальної інформації про митця, акцентує на його внесок до Шевченкіани. Краєзнавець зазначає про співавторство В. Перевальського у створенні монументального вітражу-триптиху «Т. Шевченко» у Київському університеті, ілюстрацій до збірки «Народні пісні про жіночу долю» на слова Т. Г. Шевченка (1963), до Шевченкової драми «Назар Стодоля» (1964), до станкових творів на слова Шевченкових поезій «Вітре буйний, вітре буйний» та «Нащо мені чорні брови» (1963) [44].

Т. Г. Шевченко і література. Також М. Ф. Пономаренко не оминув увагою і тему появи першодруків Кобзаря та присвяченої йому літератури

на Черкащині. Тут слід згадати публікацію «Золотонісці – ініціатори видання «Кобзаря»», в якій дослідник описує ініціативу діячів Золотоніського повітового земства у перевиданні доповненої збірки віршів Шевченка на початку ХХ ст. Вона була успішною, однак, як зазначає М. Ф. Пономаренко, з боку тодішньої влади надійшло розпорядження про вилучення даного «Кобзаря» з усіх земських бібліотек і книжкового складу повіту. Натомість у публікації «Черкасці – видавці «Кобзаря»» подається історія друку книги-збірки «Кобзар» у ХІХ – поч. ХХ ст., де автор акцентує на сприянні у цьому процесі відомих підприємців Черкащини, братів Симиренків [16; 59].

Важливою є стаття «Черкаські видання», де М. Ф. Пономаренко подає перелік літератури присвяченій Т. Г. Шевченку, що була надрукована на Черкащині в 1900–1920-х рр. Це книги «Малий Кобзар» (1900) і «Наймичка» (1920) видані в Черкасах, листівка з нагоди 104-х роковин від дня народження Кобзаря (1918) та книга «Тарас Шевченко» (1920) були видані в Умані. Як зазначає автор: «Тоді ж уманська «Просвіта» видала ще один збірник, у якому вміщено статті вчителів місцевих шкіл про життєвий і творчий шлях Т.Г.Шевченка». Також Пономаренко згадує і дві книги з творами Кобзаря, що були опубліковані у Золотоноші, це «Дитяче шевченківське свято» до 58-х роковин смерті Т.Г. Шевченка та «На спомин Кобзаря» [54].

Віднайшлося місце в краєзнавчому доробку М. Ф. Пономаренка і дослідникам біографії та творчості Т. Г. Шевченка. Так, в публікації «Перший біограф поета» автор описує життєвий шлях та діяльність В. П. Маслової (Масля) – українського письменника, якого вважають першим біографом Шевченка. Як зазначає М. Ф. Пономаренко, що біографічний нарис В. П. Маслової, що було надруковано у 1874 в Москві, по суті і є першою систематизованою біографією Т. Г. Шевченка [52].

Шевченківські дні на Черкащині. Тема вшанування пам'яті Кобзаря в Черкаському краї розкривається у статті «Золотонісці – доглядачі Шевченкової могили», де М.Ф. Пономаренко зазначає про участь золотонісців у зборі коштів, проведенні реставраційних робіт, встановленні пам'ятника та догляді за могилою поета в 1880–1886 рр. [17].

А в публікації «З історії вшанування Кобзаря [на Черкащині в 1919–1920 рр.]», окрім загальної інформації про роль та місце Т. Г. Шевченка в житті трудящих «у буремні дні Великого Жовтня», М. Ф. Пономаренко описує цікаві факти встановлення пам'ятника поету в с. Гельмязів

1919 р.. Як зазначає автор, це була ініціатива сільської молоді, що власним коштом замовили бюст Т. Г. Шевченка в Києві й на згадку про цю подію на бронзовій плитці викарбували напис «Тарасу Григоровичу хлопці та дівчата кутка Баранівщини на власні кошти» [48].

В статті ж «Борітесь – поборите»: Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка у 1919 р. на Золотоніщині», краєзнавець описує як відбувалися шевченківські дні на Черкащині 10–11 березня 1919 р. в самому м. Золотоноша [53].

Слід зазначити, що деякі статті М. Ф. Пономаренка публікувалися під псевдонімом М. Весняний. Таким чином в доробку краєзнавця виявлено тематичну замітку «Шевченківські дні на Золотоніщині», в якій автор повідомляє про заходи до 160-ї річниці з дня народження Т. Г. Шевченка, які проводилися в Золотоніській районній бібліотеці імені Кірова (*зараз –Центральна бібліотека для дорослих та дітей ЗМР*) [1].

Окрім цього, у праці «Друкована книга у Золотоноші: історико-тематичний аспект» О. Силки, зазначено про результат краєзнавчих пошуків В. Козоріза, в яких є згадка про статтю М. Ф. Пономаренка «Перші шевченківські свята», яка характеризує масштаби проведення шевченківських днів у 1919 р. Висвітлення М. Ф. Пономаренком даної теми у цій та вище згаданих публікаціях можна вважати вагомим внеском у шевченкознавчі дослідження другої половини ХХ ст., адже за словами О. Силки: «Інформація про вшанування пам'яті Т. Шевченка у 1919 р. на Золотоніщині у краєзнавчій історіографії є вкрай обмеженою» [24; 63, с. 44].

У 1989 р. з нагоди 175-х роковин з дня народження Кобзаря у друк вийшла ґрунтовна праця М. Ф. Пономаренка – науково-популярна книга під назвою «Т. Г. Шевченко і Черкащина». Книга передбачалася як довідник «на допомогу лекторам і краєзнавцям». Оскільки М. Ф. Пономаренко вважав, що зв'язок Шевченка з Черкащиною – це важлива тема у літературному краєзнавстві регіону, використання якої значно покращить проведення заходів по вшануванню Шевченкової пам'яті. У своїй книзі автор подає географію місць, які стосуються Т. Г. Шевченка, поєднуючи історичну довідку з біографією митця і способами вшанування його в цих регіонах. Цінність даної праці, полягає в тому, що вона є важливим джерелом у вивченні стану збереження пам'яті про Кобзаря, дослідження й популяризації його духовної спадщини на Черкащині у період з кінця ХІХ ст. і до 1989 р. включно [49].

Характерною рисою доробку краєзнавця є його спроби поєднати краєзнавчі та мовознавчі

студії. Таким чином, шевченкіана М. Ф. Пономаренка поповнилася статтею «Т. Г. Шевченко про Золотоношу». В ній автор зосереджується на творах поета «Близнята» та «Наймичка», з яких за його словами можна почерпнути цінні топографічні відомості про регіон. Значно ширше переосмислення творчості Т. Г. Шевченка з історичної та мовознавчої точки М. Ф. Пономаренко робить у дослідженні «Топонімія в “Гайдамаках”». На думку краєзнавця у доробку Т. Г. Шевченка однією з найбільш насичених на топоніми Черкащини є поема «Гайдамаки». У своєму дослідженні М. Ф. Пономаренко проводить детальний аналіз топонімічного матеріалу виявленого у даному творі. За зробленими автором підрахунками у «Гайдамаках» Шевченко вказав 22 місцевих топоніми, 16 ойконімів, 2 гідроніми, 2 відойконімічні прикметники і 2 інші власні географічні назви. Окрім цього, М. Ф. Пономаренко зауважує, що описані поетом назви дають «майже топографічну доказність» у проблематиці визначення географічних меж поширення гайдамацького руху [8, арк. 74; 60; 61 с. 85–89].

Як краєзнавець і філолог М. Ф. Пономаренко підійшов і до питання перекладацької діяльності Т. Г. Шевченка. Так, у публікації «Шевченко – перекладач “Слова о полку Ігоревім”» він не лише згадав про роботу поета над уривками «Плач Ярославни» та «Битви на Каялі», а й дав їх літературну характеристику [36].

Наприкінці 1990-х рр. світ побачила публікація краєзнавця «Шевченко і Золотоніщина», яка є певним підсумком його багаторічних досліджень теми перебування Т. Г. Шевченка в Золотоноші. В статті автор проводить повний аналіз джерел які в тій чи іншій мірі зазначають, що поет міг відвідувати містечко влітку 1845 р., це і видання «Шевченківський словник», і путівник «Шляхами великого Кобзаря», і народні перекази, і твори самого Т. Г. Шевченка «Наймичка» та «Близнята». Однак М. Ф. Пономаренко наголошує на тому, що ці факти нічим не підтверджені. Разом з тим він все ж висловлюється на підтримку думки літературознавця М. М. Новицького, що згадка самого Кобзаря про перебування в Золотоноші у повісті «Близнята», може бути правдивою, а не художньою вигадкою. Та попри те, що М. Ф. Пономаренку не вдалося віднайти неспростовані докази відвідин поетом самого міста, його напрацювання дозволяють зробити висновок, що про існування Золотоноші Т. Г. Шевченко знав точно [62].

Слід відзначити, що пошуки відповіді на питання «чи був Т. Г. Шевченко в Золотоноші?»

залишили своє відображення й в епістолярній спадщині М. Ф. Пономаренка. Так в архіві збережено листування краєзнавця з шевченкознавцем П. В. Журом. В одному із листів до нього М. Ф. Пономаренко висловлює свій сум стосовно відсутності документального підтвердження перебування Т. Г. Шевченка в Золотоноші та цікавиться чи має П. В. Жур інформацію про перебування поета в містечку. Проте шевченкознавець відповів, що йому теж про це нічого не відомо. Окрім цього М. Ф. Пономаренко в листі зазначає про свої сумніви, щодо правдивості напрацювань відомого фольклориста та дослідника творчої спадщини поета С. С. Нехорошева. Та радить П. В. Журову детальніше аналізувати його матеріали, адже шевченкознавець їх використовував у своїй праці «Третя зустріч: Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну». Принагідно зазначити, що краєзнавець підтримував з С. С. Нехорошевим товариські відносини, про що свідчить їх листування та публікації, в яких він приділяє увагу діяльності фольклориста. Так, в статті «Фольклорист С. С. Нехорошев», автор зазначає, що в процесі шевченкознавчих досліджень тому довелося зібрати історії 320 оповідачів. Однак свої сумніви щодо записів С. С. Нехорошева, краєзнавець просив П. В. Журову не розголошувати. І варто сказати, що ці зауваження були предметом лише приватної розмови та в працях М. Ф. Пономаренка не висвітлювалися [9, арк. 1; 27].

Також, збереглося листування М. Ф. Пономаренка ще з одним відомим радянським шевченкознавцем Ф. К. Сараною. Деталі їх спілкування здебільшого стосувалися роботи краєзнавця над створенням видання «Літературна Черкащина». Але в одному з листів М. Ф. Пономаренко зазначав, що у своїй бібліотеці зібрав майже всю шевченкіану Ф. К. Сарани. Даний факт, наводить на думку, що ці матеріали краєзнавець мав можливість детально аналізувати та використовувати у своїх дослідженнях зв'язків Т. Г. Шевченка і Золотоніщини [9, арк. 6–7].

Окрім публікацій, у доробку М. Ф. Пономаренка є відгук на енциклопедичне видання 1975–1977 рр. «Шевченківський словник». У своїй рецензії «Шевченківська енциклопедія» краєзнавець окрім загальної інформації, акцентує на іменах відомих персоналій Золотоніщини, які згадуються у праці. Що стосується зауважень М. Ф. Пономаренка, то «найбільшим недоліком цієї книжки» на його думку, є її стислість і неповнота, необґрунтованість перебування Т. Г. Шевченка у тій чи іншій місцевості, відсутність низки

імен, які мали зв'язки з поетом та обмеження у кількості двох томів [38; 67].

Слід зазначити, що «Шевченківський словник» вважається однією з найбільш ґрунтовних праць з шевченкознавства радянської доби. І при детальному аналізі доробку М. Ф. Пономаренка, можна прослідкувати, що в деяких публікаціях він послуговувався даним виданням. Водночас в і словнику є посилання на дослідження самого краєзнавця. Оскільки паралельно краєзнавчій публіцистиці шевченкіана М. Ф. Пономаренка залишила відбиток і в його музейній та пам'яткоохоронній діяльності. Як зазначають краєзнавці В. М. Мельниченко та П. П. Соса, М. Ф. Пономаренку вдалося віднайти матеріали з архіву громадського діяча та публіциста М. А. Кречмера, який був прихильником творчості Т. Г. Шевченка й опікувався його родичами. Даний факт можна вважати найбільш визначним внеском краєзнавця у галузь шевченкознавства. Детально цю подію із знахідкою архіву М. Ф. Пономаренко описав у своїй автобіографії. Оскільки він поєднував краєзнавство з педагогічною діяльністю, то часто залучав учнів до археологічних, етнографічних розвідок та облаштування експозицій Золотоніського краєзнавчого музею. Це сприяло зростанню освіченості молоді з історії рідного краю та виховання шанобливого ставлення до старожитностей. Таким чином, один з учнів Золотоніської школи №4 М. Коваленко натрапив на деякі матеріали з архіву М. А. Кречмера, які зберігав у себе його двоюрідний брат Л. Дрозд та поцікавився в М. Ф. Пономаренка, про можливість надати ці матеріали музею. Оскільки постать М. А. Кречмера довгий час була оповита більше легендами ніж реальними фактами, краєзнавець залюбки погодився дослідити дану знахідку, яка б сприяла підтвердженню вірогідності існування такого діяча [13, с.37; 65, с.18; 2, арк. 20].

Після того як М. Коваленко написав листа до свого брата, 1961 р. М. Ф. Пономаренко отримав від нього матеріали. Виявлений архів містить: 1) листи племінниці Т. Г. Шевченка Я. М. Ковтун та М. А. Кречмера до громадського діяча та вчителя С. А. Дрозда й в редакцію газети «Новий час» про скрутне становище її сім'ї 1889 р., 1891–1893 рр.; 2) особисті фото М. А. Кречмера 1890 р.; 3) його публікацію «Спогади армійського офіцера миколайівських часів», що було надруковано у Харкові в газеті «Південний край» 1897 р.; 4) перша біографія Т.Г. Шевченка автора М. К. Чалого з його автографом [2, арк. 20; 3; 4; 5; 6].

Після детального опрацювання даних матеріалів, вони були представлені в експозиції музею присвяченій Т. Г. Шевченку. А події навколо постаті М. А. Кречмера та його архіву знайшли своє відображення у публікації М. Ф. Пономаренка «Покровитель Шевченкових нащадків» та в доповіді «Михайло Кречмер і Тарас Шевченко», з якою краєзнавець виступив на ХІХ науковій Шевченківській конференції в Орську, і яка була опублікована в «Працях ХІХ наукової шевченківської конференції» 1972 р.. Саме на цю публікацію краєзнавця можна знайти посилання в «Шевченківському словнику» до статті про М. А. Кречмера. Наразі віднайдено М. Ф. Пономаренком матеріали зберігаються в Державному архіві Черкаської області [26; 29].

Як засновник і директор краєзнавчого музею у Золотоноші М. Ф. Пономаренко постійно слідкував за поновленням предметів шевченкознавчої тематики в однойменній експозиції. Так, книзі краєзнавця «Золотоніський краєзнавчий музей» зроблено її невеликий опис: «В експозиції поміщено також картину «Дуб Шевченка в Прохорівці» місцевого аматора А.В. Лубенця, фото будинку М.О.Максимовича в Прохорівці, де у 1859 році перебував великий Кобзар, ...» [43, с.28].

М. Ф. Пономаренко використовував свої дослідження і під час екскурсій як для дітей, так і дорослих. Як пише у своїх спогадах краєзнавець В. Скидан: «Пригадую, у травні 1989 р. Черкащина приймала учасників міжнародного круїзу форуму Шевченкознавців «Від серця Європи – до серця України». Очолювана Іваном Драчем велика письменницька делегація з Києва, Одеси й Херсона, з США, Фінляндії, Німеччини, Чехословаччини та багатьох інших країн завітала й до нас. Гостей надзвичайно вразила захоплююча розповідь М. Ф. Пономаренка про Шевченка і Золотоніщину, про історію пам'ятних місць нашого краю» [64, с. 44].

У 1960-х рр. М. Ф. Пономаренко очолював літературно-краєзнавче об'єднання «СУПШ». До 150-ї річниці з Дня народження Т. Г. Шевченка члени товариства видали перший альманах. З 200 творів представлених в альманасі особливу цікавість викликають статті М. Ф. Пономаренка «Шевченко і Золотонощина», «Костянтин Дмитрашко», «Словник рим Т. Г. Шевченка». Таким чином, шевченківська тематика представлена і в просвітницькій діяльності М. Ф. Пономаренка [8, арк. 8].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши краєзнавчий доробок М.Ф. Пономаренка присвячений постаті Т.Г.Шевченка та його діяльності на

Черкащині можна стверджувати, що він є вагомою складовою шевченкознавчих досліджень другої половини ХХ ст. Багаторічна праця краєзнавця над шевченківською тематикою охопила різні напрямки його діяльності. Це музейна та пам'яткоохоронна справа, просвітницька і педагогічна робота, літературознавча практика й поезія. Краєзнавчі публікації та книги М. Ф. Пономаренка розкривають проблематику перебування поета на Золотоніщині, його творчих та особистих зв'язків з видатними уродженцями та діячами Черкащини. А напрацювання краєзнавця з пробле-

матики вшанування Т. Г. Шевченка на Черкащині в 1919–1920 рр. дозволяє розширити історіографію цієї не достатньо вивченої теми. Віднайдені М. Ф. Пономаренком архіви М. А. Кречмера сприяли заповненню білих плям в дослідженнях оточення Кобзаря та збагатили фонди Державного архіву Черкаської області шевченкознавчими матеріалами. В цілому публіцистична, музейна та пам'яткоохоронна діяльність М. Ф. Пономаренка дозволяє зрозуміти яке значення мала постать Т.Г. Шевченка в краєзнавчому русі Черкащини 1950–1990-х рр..

Список літератури:

1. Весняний М. Шевченківські дні на Золотоніщині. *Прапор Леніна*. 1974. 16 березня.
2. Державний архів Черкаської області. Ф.Р-5428.Оп.1. Спр.1. Арк. 20.
3. Державний архів Черкаської області. Ф.Р-5428.Оп.1. Спр.17. 24 арк.
4. Державний архів Черкаської області. Ф.Р-5428.Оп.1. Спр.18. 3 арк.
5. Державний архів Черкаської області. Ф.Р-5428.Оп.1. Спр.19. 17 арк.
6. Державний архів Черкаської області. Ф.Р-5428.Оп.1. Спр.20. 44 арк.
7. Державний архів Черкаської області. Ф.Р-5428.Оп.1. Спр.45. 41+1 арк.
8. Державний архів Черкаської області. Ф.Р-5428.Оп.1. Спр.47.96+4 арк.
9. Державний архів Черкаської області. Ф.Р-5428.Оп.1., спр.49, 84+4 арк.
10. Клименко Т. А. Шевченкознавчі матеріали у фондах Державного архіву Черкаської області. *Краєзнавча Шевченкіана України: матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка* (м. Канів, 24–25 жовтня 2014 р.). К, 2014. С. 342–349.
11. Лутковський В. Золотоноша в літературі. *Під прапором Леніна*. 1962. 26 червня.
12. Маренич А. Феномен Михайла Пономаренка. *Златокрай*. 2000. 27 жовтня.
13. Мельниченко В. М. Шевченка шанує його Батьківщина. *Україна Тараса Шевченка: іст.-краєзнав. нариси*. Харків, 2014. С. 11–66.
14. Поліщук В. Пономаренко Михайло Федорович. *Літературна енциклопедія Черкащини*. Черкаси, 2021. Том. 2: Л–Р. С. 334–335.
15. Пономаренко М. Поклонник революційної музи Кобзаря. *Прапор Леніна*. 1961. 22 лютого.
16. Пономаренко М. Золотонісці – ініціатори видання «Кобзаря». *Прапор Леніна*. 1961. 28 лютого.
17. Пономаренко М. Золотонісці – доглядачі Шевченкової могили. *Прапор Леніна*. 1961. 7 березня.
18. Пономаренко М. Шевченко про Золотоношу. *Прапор Леніна*. 1961. 9 березня.
19. Пономаренко М. Пам'ятник Кобзареві в Золотоноші. *Прапор Леніна*. 1961. 15 липня.
20. Пономаренко М. Шевченко і Думитрашко. *Прапор Леніна*. 1961. 29 серпня.
21. Пономаренко М. Т.Г. Шевченко і Золотонощина. *Під прапором Леніна*. 1963. 12 березня.
22. Пономаренко М. Цікаві сторінки з історії. *Черкаська правда*. 1963. 14 березня.
23. Пономаренко М. Т.Г. Шевченко і М.О. Максимович. *Черкаська правда*. 1964. 5 січня.
24. Пономаренко М. Перші шевченківські свята. *Прапор Жовтня*. 1964. 12 травня.
25. Пономаренко М. Батько «Кобзаря». *Черкаська правда*. 1969. 9 вересня.
26. Пономаренко М. Покровитель шевченкових нащадків (М. А. Кречмер). *Шевченків край*. 1970. 13 жовтня.
27. Пономаренко М. Фольклорист С. Нехорошев. *Прапор Леніна*. 1971. 29 квітня.
28. Пономаренко М. Чи був Шевченко у Золотоноші? *Прапор Леніна*. 1972. 24 жовтня.
29. Пономаренко М. Михайло Кречмер і Тарас Шевченко. *Збірник праць XIX наукової шевченківської конференції*. Київ. 1972.
30. Пономаренко М. Михайло Максимович і Тарас Шевченко. *Шевченків край*. 1973. 22 листопада.
31. Пономаренко М. Золотонощина – великому Кобзарю. *Прапор Леніна*. 1974. 12 березня.
32. Пономаренко М. Піонер романтизму. *Світлий шлях*. 1975. 27 січня.
33. Пономаренко М. Піонер романтизму. *Молодь Черкащини*. 1975. 30 січня.
34. Пономаренко М. Земляк Шевченка. *Серп і Молот*. 1975. 30 січня.
35. Пономаренко М. Осяяний Кобзарем. *Шевченків край*. 1975. 27 вересня.
36. Пономаренко М. Шевченко – перекладач «Слова о полку Ігоревім». *Шевченків край*. 1975. 11 жовтня.
37. Пономаренко М. Щирий друг Кобзаря. *Черкаська правда*. 1976. 18 липня.

38. Пономаренко М. Шевченківська енциклопедія. *Прапор Леніна*. 1977. 29 березня.
39. Пономаренко М. Шевченко і Чигиринщина. *Зоря комунізму*. 1980. 14 березня.
40. Пономаренко М. Шевченко в Золотоноші? Так. *Прапор Леніна*. 1980. 22 березня.
41. Пономаренко М. Великий Кобзар на Чигиринщині. *Молодь Черкащини*. 1981. 10 березня.
42. Пономаренко М. Кобзар у Чигирині. *Зоря комунізму*. 1981. 14 березня.
43. Пономаренко М. Ф. Золотоніський краєзнавчий музей : путівник. Дніпропетровськ. 1982.
44. Пономаренко М. Майстер книжкової графіки. *Прапор Леніна*. 1983. 12 лютого.
45. Пономаренко М. Заритий талант. *Прапор Леніна*. 1983. 9 серпня.
46. Пономаренко М. Кобзар на Городищині. *Колгоспні лани*. 1984. 10 березня.
47. Пономаренко М. Кобзар у Черкасах. *Серп і молот*. 1984. 22 березня.
48. Пономаренко М. З історії вшанування Кобзаря [на Черкащині в 1919–1920 рр.]. *Прапор Леніна*. 1984. 27 березня.
49. Пономаренко М. Шевченко і Черкащина. Черкаси. 1988. 51 с.
50. Пономаренко М. Малював Золотоношку. *Черкаська правда*. 1989. 21 січня.
51. Пономаренко М. Шевченко і Золотоноша. *Прапор Леніна*. 1989. 26 січня.
52. Пономаренко М. Перший біограф поета. *Черкаська правда*. 1989. 8 лютого.
53. Пономаренко М. «Борітесь – поборите»: Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка у 1919 р. на Золотоніщині. *Прапор Леніна*. 1989. 25 лютого.
54. Пономаренко М. Черкаські видання. *Черкаська правда*. 1989. 28 лютого.
55. Пономаренко М. Шевченко і Золотоноша. *Прапор Леніна*. 1989. 8 березня.
56. Пономаренко М. Шевченко і Черкащина. *Зоря комунізму*. 1989. 8 березня.
57. Пономаренко М. Шевченко в Золотоноші. *Т. Шевченко і Переяславіщина*. Переяслав. 1990. С. 78–80.
58. Пономаренко М. Пам'ятник Кобзареві у Золотоноші. *Златокрай*. 1993. 6 березня.
59. Пономаренко М. Черкасці – видавці Кобзаря. *Златокрай*. 1993. 13 квітня.
60. Пономаренко М. Топонімія в Шевченкових гайдамаках. *Питання історичної ономастики України*. К., 1994. С. 169–181.
61. Пономаренко М. Топонімія в Шевченкових гайдамаках. *Краєзнавство Черкащини*. Черкаси, 1996. № 5. С. 85–94.
62. Пономаренко М. Шевченко і Золотоніщина. *Вісник Золотоніщини*. 1999. 14 лютого.
63. Силка О. Друкована книга у Золотоноші: історико-тематичний аспект. *Золотоніський книгодрук (кінець XIX – початок XX століття)*. Історико-бібліографічне дослідження / за ред. О. З. Силки. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. С. 15–59.
64. Скидан В. Він живий у пам'яті людей. В *Михайло Пономаренко: з любов'ю до Черкащини* : збірник. Черкаси, 2020. С. 41–46.
65. Соса П. П. Біобібліографічний словник краєзнавців України. Пономаренко М. Ф. *Краєзнавство*. 1994. № 1–2. С. 17–19.
66. Топ-5 найвпливовіших людей міста. *Златокрай*. 2012. 19 січня.
67. Шевченківський словник : у 2 томах. К., 1976–1978. URL: <http://izbornyk.org.ua/shevchenko/slovn.htm> (дата звернення: 23.07.2023).

Karabin B.V. THE GREATNESS OF THE PERSONAGE OF T.H. SHEVCHENKO AND HIS ACTIVITIES IN CHERKASHCHYNA IN THE LOCAL LORE HERITAGE OF M.F. PONOMARENKO (1960–1990S)

The works of Zolotonosha local lore specialist M.F. Ponomarenko concerning the research of various aspects of Shevchenko studies issues for the period from 1960 to 1990s have been considered. His journalistic heritage dedicated to the personage of T.H. Shevchenko, consisting of more than 50 articles, has been analyzed. The principal directions of the local lore specialist's publications on the topics concerning Shevchenko, which he published in various periodicals, have been distinguished. The great personal interest of M.F. Ponomarenko in the issue of Kobzar's stay in the city of Zolotonosha has been substantiated, since he is a native of this region. The use of local lore research concerning Shevchenko studies in the museum and monument preservation activities of M.F. Ponomarenko during his tenure as the director of Zolotonosha Local Lore Museum on a public basis in 1960–1978 has been mentioned. It was emphasized that M.F. Ponomarenko was one of the first to study traditions of T.H. Shevchenko commemorating in Cherkashchyna in the period 1919–1920. It has been mentioned about his contribution to replenishing the fund of Shevchenko studies related materials due to the discovery and introduction into scientific circulation of the archive belonging to the public person M.A. Krechmer, who was considered to be an admirer of T. H. Shevchenko's creative work and a guardian of the poet's relatives, though for a long time there was no evidence of the real existence of this person.

The works of M.F. Ponomarenko “T.H. Shevchenko and Cherkashchyna”, “Toponymy in “Haidamaky””, “Shevchenko and Zolotonishchyna” as a component of the historiography of Shevchenko studies in the 1980– 1990s., have been analyzed. His participation in the almanac publishing in the capacity of the head of the literary and local lore society “Supii” was highlighted. It is known that during the period of activity under the leadership of M.F. Ponomarenko, the association initiated the publication of three almanacs with the same name, and the first one of them was published before Kobzar’s 150th anniversary.

Key words: *T.H. Shevchenko, Cherkashchyna, journalism, toponymy, monument preservation activity.*